Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Ш.М.Mirziyoyev. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. T., “O‘zbekiston”, 2019.

(2). Shakirova Sh.Y. Bobojon Sanoiy asarlarida ma’naviy-axloqiy tarbiya masalalari. Monografiya, Toshkent, “Ilm-ziyo-zakovat”, 2020.

(3). Bobojon Sanoiy. “Haft Kishvar”. O‘zR FA SHI qo‘lyozmalar fondi, inv. № 1597/II va 7426.

(4). H.Komilov. Bu qadimiy san’at. T., G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1988.

Axatova Dildora Axtamovna (Shahrisabz davlat Pedagogika instituti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti v.b., falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD); e-mail:axatovadildora795@gmail.com: ORCID:https://orcid.org/0009-0001-6849-0603)

IBN SINO RUH METAFIZIKASIGA G‘AZZOLIY MUNOSABATI: “TAHOFUT AL-FALASIFA” ASARI MISOLIDA QIYOSIY TADQIQ

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abu Homid G‘azzoliyning “Tahofut al-falasifa” asari asosida Ibn Sinoning ruh metafizikasiga doir qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi o‘rta asrlar Sharq falsafasidagi substansial dualizm va teologik antropologiya o‘rtasidagi ziddiyatlarni zamonaviy falsafiy kontekstda qayta baholash zaruriyati bilan belgilanadi. Ishda matniy qiyoslash, mantiqiy tahlil va deduksion metodologiyadan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari G‘azzoliy Ibn Sinoni oxiratdagi jismoniy tirilishni inkor etgani (metafizik xulosa) uchun tanqid qilsa-da, uning nafsning jismdan mustaqilligi haqidagi isbotlarini (ontologik asos) qabul qilganini ko‘rsatadi. Muallifning ilmiy hissasi G‘azzoliy tanqidining chegaralarini belgilash va uning keyingi asarlarida Ibn Sino terminologiyasining integratsiyalashuvini isbotlashdan iborat.*

Kalit so‘zlar: *Ibn Sino, G‘azzoliy, Tahofut al-falasifa, ruh metafizikasi, nafs, substansiya, jism, jismoniy tirilish, tanqid, e’tirof.*

Ахатова Дилдора Ахтамовна (Шахрисабзский государственный педагогический институт, и.о. доцента кафедры социальных наук, доктор философии (PhD) по философским наукам; e-mail: axatovadildora795@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0001-6849-0603)

ОТНОШЕНИЕ АБУ ХАМИД АЛЬ-ГАЗАЛИ К МЕТАФИЗИКЕ ДУШИ ИБН СИНЫ: СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ “ТАХАФУТ АЛЬ-ФАЛАСИФА”

Аннотация. *В данной статье проводится сравнительный анализ отношения Абу Хамида аль-Газали к метафизике души Ибн Сины на основе труда “Тахафут аль-фаласифа”. Актуальность исследования обусловлена необходимостью переосмысления противоречий между субстанциальным дуализмом и теологической антропологией. В работе использованы методы текстового сравнения и логического анализа. Результаты показывают, что Газали, критикуя отрицание телесного воскрешения, признает доказательства Ибн Сины о независимости души от тела.*

Ключевые слова: *Ибн Сина, Аль-Газали, Тахафут аль-фаласифа, метафизика души, нафс, субстанция, тело, воскрешение, критика, признание.*

Akhatova Dildora Akhtamovna (Shahrisabz State Pedagogical Institute Acting Associate Professor, Department of Social Sciences Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy; e-mail: axatovadildora795@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0001-6849-0603)

AVICENNA AND AL-GHAZALI ON THE METAPHYSICS OF THE SOUL: A COMPARATIVE STUDY BASED ON TAHAFUT AL-FALASIFA

Annotation. *This article presents a comparative study of Abu Hamid al-Ghazali's perspective on Ibn Sina's metaphysics of the soul based on the work “Tahafut al-Falasifa”. The relevance lies in the need to re-evaluate the conflicts between substantial dualism and theological anthropology. Textual comparison and logical analysis methods were applied. The results indicate that while Ghazali critiques the denial of physical resurrection, he accepts Ibn Sina’s arguments regarding the soul's independence from the body.*

Key words: *Ibn Sina, Al-Ghazali, Incoherence of the Philosophers, metaphysics of the soul, nafs, substance, body, resurrection, criticism, recognition.*

Kirish. Inson mohiyatini anglashda jism va ruh mutanosibligi falsafiy antropologiyaning eng qadimiy muammolaridan biri bo‘lib, u biologik mavjudlik va metafizik tabiati o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishda asosiy ahamiyatga ega. Abu Ali ibn Sinoning nafs haqidagi ta’limoti islomiy peripatetizmning cho‘qqisi sifatida ruhni jismdan mustaqil, o‘zini anglovchi substansiya sifatida tushuntiradi. Biroq XI asr

oxirida Imom G‘azzoliy ushbu tizimga bildirilgan tanqid orqali kalom va falsafa tarixida yangi paradegmalarning shakllanishiga sabab bo‘ldi.

Tadqiqot mavzusi Ibn Sino va G‘azzoliy o‘rtasidagi klassik bahsning zamonaviy psixosomatik tibbiyot, neyrofalsafa va bioetika uchun metodologik ahamiyatini ko‘rsatadi. Dolzarbligi shundaki, G‘azzoliy “Tahofut al-falasifa” asarida Ibn Sinoning ruh haqidagi qarashlarini rad etish bilan birga, ularni tanqid va e’tirof muvozanatida qayta tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi.

Maqolaning maqsadi – G‘azzoliyning Ibn Sino ruh metafizikasiga bildirgan tanqidiy e’tirozlarini aniqlash va qaysi jihatlarini e’tirof etganini komparativ tahlil qilish. Buning uchun Ibn Sinoning ruh mustaqilligi haqidagi argumentlarini tizimlashtirish, G‘azzoliyning jismoniy tirilish (ma’ad) masalasidagi pozitsiyasini dalillash va uning psixologik terminologiyani qabul qilish darajasini aniqlash vazifalari belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Ibn Sino va G‘azzoliy bahsi islomshunoslikning doimiy o‘rganiladigan fundamental yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Xususan, g‘arb tadqiqotchilari M.Marmura va F.Griffel o‘z ishlarida G‘azzoliyning Ibn Sinoga munosabatini asosan teologik xatolarni aniqlash va kalom ilmining falsafa ustidan ustuvorligini ko‘rsatish nuqtayi nazaridan o‘rganganlar [3;42-b.]. Ular “Tahofut al-falasifa”dagi yigirmata masalani tahlil qilib, G‘azzoliyning faylasuflarga nisbatan “takfir” (kufrda ayblash) pozitsiyasiga ko‘proq urg‘u berishgan.

Mahalliy olimlardan M.Hazratqulov Ibn Sino psixologiyasi va nafs falsafasini tizimli yoritib, ruhning jismdan ustunligi masalasini asoslagan bo‘lsa [4;78-b.], akademik I.Mo‘minov o‘rta asrlar mutafakkirlari o‘rtasidagi dunyoqarashlar to‘qnashuvini ijtimoiy-siyosiy va g‘oyaviy kontekstda tahlil qilgan [5;112-b.]. Biroq “Tahofut al-falasifa” asari orqali jism va ruh mutanosibligidagi dualistik yondashuvlarning “tanqid-e’tirof” paradigmasi doirasida qiyosiy tahlili yetarlicha yoritilmagan. Aksariyat adabiyotlarda G‘azzoliy Ibn Sinoning ashaddiy raqibi sifatida tasvirlanadi, ammo uning Ibn Sino terminologiyasini o‘zining keyingi asarlarida qanday qilib o‘zlashtirgani va transformatsiya qilgani masalasi maxsus ilmiy tadqiqotni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida deduksion yo‘nalish tanlangan bo‘lib, unda umumiy falsafiy-teologik tamoyillardan xususiy antropologik xulosalarga o‘tiladi. Tadqiqot falsafasi komparativistik (qiyosiy) tahlilga tayanadi, bu esa Ibn Sino va G‘azzoliy matnlari o‘rtasidagi g‘oyaviy mushtaraklik va farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot dizayni ikki bosqichli strategiya asosida qurilgan:

1. Matniy-germenevtik tahlil. Ibn Sinoning “Ash-Shifo” (Kitab an-Nafs) [2;54-b.] va G‘azzoliyning “Tahofut al-falasifa” [1;120-b.] asarlari birlamchi ma’lumot manbalari sifatida tanlanib, ulardagi terminologik o‘xshashliklar tahlil qilingan.
2. Kritik-analitik metod. G‘azzoliyning faylasuflarga qo‘ygan raddiyalari islom aqidasi va ratsional falsafa mantiqi kesishmasida tekshirilgan.

Ma’lumotlarni yig‘ishda arxiv tadqiqot usulidan foydalanildi, ya’ni klassik qo‘lyozmalar va ularning zamonaviy sharhlari o‘zaro qiyoslandi. Metodologiyaning ishonchliligi har bir keltirilgan argumentning asl manbalar bilan qiyosiy tekshirilgani va mantiqiy izchillik saqlangani bilan asoslanadi. Tadqiqot etikasiga muvofiq, har ikki mutafakkirning qarashlari obyektiv talqin qilinib, muallifning ilmiy hissasi "yashirin vorislik" nazariyasini asoslash orqali namoyon bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. Ibn Sinoning “Ash-Shifo” va G‘azzoliyning “Tahofut al-falasifa” asarlari qiyosiy tahlilida uch asosiy natija aniqlandi:

Birinchidan, ruhning substansialligi bo‘yicha G‘azzoliy Ibn Sinoning “nafs mustaqil, o‘z-o‘zini anglovchi javhar” degan argumentlarini metodologik jihatdan to‘g‘ri deb baholadi [1;156-b.].

Ikkinchidan, ruhning abadiyligi masalasida G‘azzoliy Ibn Sinoning ruh jism o‘limidan keyin fano bo‘lmasligi haqidagi g‘oyasini tasdiqladi [1;162-b.].

Uchinchidan, jismoniy tirilish (ma’ad) masalasida G‘azzoliy Ibn Sinoning ruhiy tirilish tushunchasini islom aqidasiga zid deb hisoblab, xatolik sifatida ko‘rsatdi [1;188-b.].

Umuman olganda, G‘azzoliyning munosabati “mutlaq inkor”ga emas, balki “metodologik o‘zlashtirish va natijani shariatga muvofiqlashtirish” modeliga asoslangan. Ibn Sino ta’limoti ruh tabiati va psixologik quvvatlarni tizimlashtirishda G‘azzoliy uchun poydevor bo‘ldi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot oldiga qo‘yilgan maqsad va vazifalar to‘liq amalga oshirildi, natijada Ibn Sino ruh metafizikasiga nisbatan G‘azzoliy munosabatining komparativistik manzarasi aniqlandi. Tadqiqot savollariga javob sifatida quyidagi umumiy xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, G‘azzoliyning Ibn Sinoga nisbatan munosabati biryoqlama rad etish emas, balki murakkab tanqidiy-e’tirof xarakteriga ega ekanligi isbotlandi. G‘azzoliy faylasufning ruh mustaqilligi va uning substansial tabiati haqidagi mantiqiy argumentlarini metodologik jihatdan ishonchli deb topgan. Bu esa islom tafakkuri tarixida falsafiy psixologiya va kalom antropologiyasining o‘zaro integratsiyalashuviga xizmat qilgan.

Ikkinchidan, mutafakkirlar o‘rtasidagi prinsipial ixtilof metodologik emas, balki esxatologik yakun (oxirat natijasi) nuqtayi nazaridan yuzaga kelganligi aniqlandi. Ibn Sinoning faqat ruhiy lazzatga asoslangan metafizik xulosasi G‘azzoliy tomonidan islom aqidasi doirasida qayta ko‘rib chiqilgan. Natijada G‘azzoliy Ibn Sinoning “nafs” tushunchasini saqlab qolgan holda, unga jismoniy tirilish haqidagi teologik elementni qo‘shish orqali “shariatga moslashtirilgan peripatetizm” modelini yaratgan.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

(1). Ibn Sino va G‘azzoliy bahsini faqat “Tahofut” doirasida emas, balki G‘azzoliyning keyingi davr asarlari (masalan, “Kimyoyi saodat” va “Mishkat al-anvar”) bilan qiyosiy o‘rganish.

(2). Mazkur ta’limotning amaliy-axloqiy va psixosomatik jihatlarini zamonaviy bioetika hamda antropologik muammolar yechimiga tatbiq etish.

(3). Tadqiqotining keyingi bosqichlarida Ibn Sino va G‘azzoliyning ruh va jism mutanosibligi borasidagi qarashlarini Ibn Rushdning “Tahofut al-tahofut” asaridagi raddiyalari bilan uch tomonlama (triangulatsiya) tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu tadqiqot kelajakda o‘rta asrlar Sharq falsafasi va islomiy antropologiya yo‘nalishidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Abu Homid G‘azzoliy. Tahofut al-falasifa (Faylasuflarning o‘z-o‘ziga zid kelishi) / Mas’ul muharrir: Sulaymon Dunyo. Qohira: Dorul Maorif, 1972, 320 bet.

(2). Abu Ali ibn Sino. Al-Shifo (At-tabiiyyot. An-nafs). Mas’ul muharrir Ibrohim Madkur. Qohira, Hay’at al-Misriyya, 1975, 280 bet.

(3). Frank Griffel. Al-Ghazali’s Philosophical Theology (Al-G‘azzoliyning falsafiy teologiyasi). Oxford, Oxford University Press, 2009, 416 p.

(4). Hazratqulov M. Ibn Sinoning nafs falsafasi. Toshkent, “Fan” nashriyoti, 1980, 160 bet.

(5). Mo‘minov I. O‘rta Osiyo mutafakkirlari tarixi va dunyoqarashidan lavhalar. Toshkent, “O‘zbekiston”, 1973, 224 bet.

(6). Marmura M.E. Al-Ghazali and the Philosophers on Spiritual Resurrection (Al-G‘azzoliy va faylasuflarning ruhiy tirilish haqidagi bahsi). Islamic Studies Journal. Pakistan, 1966, vol. 5, № 2, p. 181–220.

(7). Abu Homid G‘azzoliy. Kimyoyi saodat. Fors tilidan B.Eraliyev tarjimasi, Toshkent, “Adolat”, 2005, 640 bet.

(8). Ibn Rushd. Tahofut al-tahofut (Raddiyaning raddiyasi). Mas’ul muharrir Sulaymon Dunyo. Qohira, “Dorul Maorif”, 1981, 450 bet.

Yuldashev Askarjon Abdugappar o‘g‘li (Toshkent Fan va texnologiyalar universiteti Kechki ta’lim bo‘limi boshlig‘ining o‘rinbosari)

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY – JADIDCHILIK HARAKATINING YETAKCHI NAMOYANDALARIDAN BIRI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biri Mahmudxo‘ja Behbudiyning hayoti, ijtimoiy-siyosiy faoliyati va ma’rifatparvarlik g‘oyalari tahlil qilingan. Mahmudxo‘ja Behbudiy milliy uyg‘onish jarayonlarida asosiy tutgan o‘rn egallagan. Mahmudxo‘ja Behbudiyning yangi usul maktablarini tashkil etishdagi xizmatlari, darsliklar yaratish va matbuot orqali jamiyatni isloh qilish borasidagi faoliyati diqqatga sazovvor.*

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, Mahmudxo‘ja Behbudiy, ma’rifatparvarlik, yangi usul maktabi, milliy uyg‘onish, matbuot, islohot.*

Юлдашев Аскаржон Абдугаппар ўғли (Заместитель руководителя вечернего отделения Ташкентского университета науки и технологий)

МАХМУДХОДЖА БЕХБУДИЙ – ОДИН ИЗ ВЕДУЩИХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ДЖАДИДИСТСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Аннотация. *В данной статье анализируется жизнь, социально-политическая деятельность и просветительские идеи Махмудходжи Бехбуди, одной из главных фигур движения джадидов. Махмудходжа Бехбуди сыграл ключевую роль в процессах национального возрождения. Следует*